

ВЕРБАЛЬНА ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЧАС В АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті проаналізовано вербальне втілення концепту час у художній картині світу, створеній українською поетесою Ліною Костенко. Виявлено індивідуально-авторські концептуальні аспекти, що стали результатом сприйняття окремою особистістю фрагмента позамовної дійсності й розширили не тільки семантичний обсяг слів як титульних номінацій цього фрагмента й збагатили зміст досліджуваного концепту як мовно-ментального утворення новими образними характеристиками.

Ключові слова: *концепт, концептуальний аспект, вербальна об'єктивація концепту, мовна картина світу.*

Постановка проблеми. Вербальне втілення концептуалізації позамовної дійсності окремою людиною, групою, етносом перебуває сьогодні в епіцентрі уваги лінгвістів. Усе більше дослідників звертаються до вивчення концептів як мовно-ментальних структур, що репрезентують усе розмаїття життєвого досвіду людини й людства, у якому поєдналися знання, міфічні уявлення, психоемоційні рефлексії та асоціативні образи, утворені на їхній основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «концепт» із 70-х рр. минулого століття активно використовують дослідники мови, які працюють у галузі когнітивної лінгвістики, де він трактується по-різному. Зокрема, концепт розглядають як дискретну змістову одиницю колективної свідомості, яка відображає предмет реального або ідеального світу і зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді [2; 7; 8]; як фрагмент світу, схоплений когнітивною структурою, що найчастіше виступає у вигляді групи концептів, які функціонують у ролі значення слів [1]; як інформацію відносно актуального або можливого стану справ у світі [6].

Найбільшої популярності у вітчизняній науці про мову набуло визначення концепту, сформульоване О. Кубряковою. Згідно із цим визначенням, концепт – це «одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання та досвід людини, й оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку» [5, с. 45].

Більшій конкретики в трактуванні концепту досягає О. Селіванова, розглядаючи його як «ментально-психонетичний комплекс», який «становить єдність знань, уявлень, відчуттів, інтуїції, трансценденції, виявів архетипно-підсвідомого, закріплених за певним знанням» [9, с. 77].

У нашому розумінні концепт – це мовно-ментальне утворення, яке базується на загальноприйнятій до розуміння поняттєвій основі, прирощується додатковими смислами, зумовленими етноментальним, перцептивним та когнітивним досвідом індивіда, а також рефлексіями реалій позамовної дійсності в його психо-емоційній площині й набуває вербальної експлікації у слові, фразі та на підтекстовому рівні.

Лінгвоконцептологія як напрям когнітивних студій сформувався в 90-их роках ХХ ст. на ґрунті функціональної лінгвістики, представники якої досліджували мову як засіб оформлення та транслювання думки. На помежів'ї ХХ–ХХІ ст. мовознавство

впевнено повернулося до дещо занедбаних аспектів дослідження мовної матерії в її зв'язку із мислительною, зокрема когнітивною, та психічною діяльністю людини як індивіда і як представника певної етнічної спільноти.

Потужною гілкою етнолінгвоконцептології стала художня лінгвоконцептологія, об'єктом дослідження якої виступають літературно-художні концепти, що формуються як в контексті одного художнього твору, так і всього творчого доробку окремого письменника (поета). Концепти в дискурсі художньої літератури вивчали В. Кононенко, Д. Колесник, Л. Масенко, Н. Юшкова, Л. Іванова, Н. Єремєєва, М. Ткачук, І. Каменська. Цілком слушною є теза В. Кононенка, що «для висвітлення смислу концепту потрібне залучення широкого набору додаткових щодо значення слова-поняття показників смислу, семантичних конотацій, асоціативних, аксіологічних та інших параметрів, які лише у своїй сукупності дозволяють наблизитися до смислу концепту». І в цьому зв'язку «художній текст якраз і створює умови виявлення широкого спектра різного роду відтінків, співзначень, трансформованих і переосмислених понять, що ускладнюються... асоціаціями й оцінками. Звичайно, конкретний художній дискурс не може претендувати на «всеохопленість» смислу, але в силу своєї розгорнутості й глибини осмислення так чи так наближує нас до цього «утаємниченого» смислу» [4, с. 15].

Мета і завдання статті. Метою цієї розвідки є аналіз вербальної об'єктивації концепту *час* у мовній картині світу Ліни Костенко, репрезентованій текстами творів поетеси.

Результатом сприйняття окремою особистістю фрагмента позамовної дійсності є розширення не тільки семантичної структури слів як номінацій цього фрагмента, а й збагачення концептів як ментальних утворень новими образними характеристиками. Художнє світобачення Ліни Костенко вносить у структуру концепту *час* індивідуально-авторські аспекти. Саме на виявлення цих аспектів на тлі традиційних спрямоване наше дослідження. Поставлена мета й обраний об'єкт дослідження зумовили низку конкретних **завдань**, які слугуватимуть нам орієнтирами в лінгвоконцептуальних спостереженнях. Для одержання цілісного уявлення про мовне втілення поетесою виділеного концепту видається важливим

а) проаналізувати текстуальні експлікації концептуальних аспектів, які засвідчують титульні номінативи концепту *час* у їхньому конотативному значенні;

б) розглянути взаємодію індивідуальних уявлень письменниці про час як фрагмент об'єктивної дійсності із загальнолюдськими в контексті її художнього світобачення;

в) розкрити суть перцептивно-образного адстрату концепту *час* в поетичній картині світу Ліни Костенко.

Завдяки високо інтелектуалізованому вербальному відтворенню концептуальної картини світу Ліна Костенко досягає надзвичайної смислової місткості в характеристиці концептуального образу часу як фрагмента об'єктивної дійсності.

Щоб зрозуміти художній концепт *час*, створений поетесою, спробуємо досягнути його парадигму, виділивши вербальні експлікатори реалій чи абстрактних понять, дій, властивостей як окремих концептуальних ознак часу.

Вербальні вираження часу, фіксовані способом суцільної вибірки з поетичного дискурсу Ліни Костенко, ми систематизували за п'ятьма образними парадигмами: мить, астрономічний відрізок часу (хвилина, година, доба, рік), вік (сторіччя), вічність, життя людини як вимір часу.

Мить. Поетеса акцентує увагу на місткості миті в масштабах життя всього людства й окремої особистості: *В цю мить. В цю саму мить. У кожну із хвилин. І сходить над Дніпром гірка зоря-полин, Благословенна кожна мить життя* (Страшний калейдоскоп); *Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить, І раптом озирнусь, а це вже роки й роки!* (Послухаю цей дощ). Важливість найменшого відрізка часу, однієї лише миті, для відкриття чогось важливого, розуміння істини актуалізує метафоричне словосполучення, у якому синонімом до абстракту *мить* є іменник **секунда** на позначення чітко окресленої одиниці виміру часу – однієї шістдесятої хвилини: «...**секунди** крильце золоте...» (Старий годинникар). У загальномовному дискурсі атрибут **золотий** зазвичай слугує виразником семантичного компонента «*дуже цінний, вартий поваги*» [3, с. 381]. Ця думка знайшла далі більш розлоге вираження в поліпредикативній конструкції ... *буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті ...* (Буває мить).

Доба. Традиційний поділ доби на часові періоди, пов'язані з рухом Землі навколо Сонця, – ранок, день, вечір, ніч – у художньому переосмисленні Ліни Костенко набуває нового змісту. Семантику слова **вечір** у метафоричному вираженні «*вечірнє сонце*» поетеса доповнює конотативною семантемою підсумок пізнаного, здійсненого, пережитого в почуттях, звіданого: ... *вечірнє сонце дякую за день ... За твій світанок, і за твій зеніт ...* (Вечірнє сонце, дякую за день).

Кожному дню Ліна Костенко надає виняткової вагомості. Для вираження цієї думки автор філософських поезій вдається до геніально простого аргументу: ... *ті, що народжуються раз на століття, умерти можуть кожен день* (Там само). Антиномія предикатів дії на позначення початкової та кінцевої меж протікання життя й адвербіальних поширювачів, що символізують гранично малий і великий відрізки часу, створює аксіологічну конотативність цієї фрази, а саме: кожен день може стати не просто важливим – вирішальним у часовому континуумі.

Сторіччя. Ця одиниця виміру часу фігурує в надзвичайно художньо місткій і глибокій за своїм філософським змістом метафорі Ліни Костенко «...*чорні лебеді часу з лебединої пісні сторіч*» (Кобзарю, знаєш...). Тлумачний словник поряд із денотативним значенням слова лебединий «*який чим-небудь нагадує лебедя (у 1 знач.)*; *такий, як у лебедя // Білий, як у лебедя*» подає також метафоричне: *Лебединя пісня – останній твір; останній вияв таланту, діяльності* [3, с. 482]. У поетичному зверненні до Великого Кобзаря словосполучення «*чорні лебеді часу*» набуває символічної маркованості, підсиленої і конкретизованої використанням далі в тексті числа 22, що візуально асоціюється з парою лебедів і з яким упродовж життя духовного батька української нації були дивним чином пов'язані найбільш значущі події: 22 квітня 1838 року – викуп поета з кріпацтва, 22 квітня 1845 року – перше повернення на Україну, 22 червня 1847 року – початок солдатської каторги в Орській фортеці, 22 травня 1861 року – поховання українського Прометея на Чернечій горі.

Епоха. Цю абстрактну номінацію поетеса вживає в синонімічному ряду зі словами **вік, сторіччя** на позначення конкретного відрізка часу – двадцятого століття: *Нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік* (Кобзарю, знаєш ...). З огляду на те, що словник тлумачить значення субстантива **епоха** як *великий період часу з визначними подіями, явищами або процесами в природі, суспільстві, науці, мистецтві і т. ін.* [3, с. 266], то подане вище контекстуальне оточення цього слова не порушує його денотативного значення. Однак словосполучення «*нелегка епоха*» і «*невгамовний вік*» надають аналізованому номінативу очевидної авторської оцінної конотації, яку деталізує вислів:

Пам'ятайте, що на цій планеті, відколи створив її пан Бог, ще не було епохи для поетів, але були поети для епох! (Там само).

Вічність. До цього вербального вираження часу Ліна Костенко звертається досить часто. Вічність поетеса уявляє як часовий простір десь за горизонтом, який *«піднімає багряним плечем день – як нотну – як нотну сторінку вічності»* (Відмикаю світанок скрипичним ключем). Як і в будь-якої людини, яка не може досягнути своєю свідомістю вічності, ця часова величина в поетеси часто асоціюється з життям: *О, як мені жилось і як мені страждалось! І як мені навіки взнаки воно далось!* (Ми в'їхали в ніч).

Вічність у світобаченні Ліни Костенко почасти виступає виміром найвищого ступеня тривання подій – *«коли у тюзі вічної розлуки»* (Одноименна поезія). Вічність невіддільно пов'язана з безсмертям, яке мислиться як її контекстуальний синонім *Тріпочуть під вітром короткі обривки життя і тільки подвиг людського духу доточить їх до безсмертя* (Ті, що народжуються...). Завдяки когнітивним процесам метафоризації вічність в уяві поетеси набуває локалізації не тільки в часі, а й у просторі, і тоді до неї веде цілком реальна дорога: *Криваві жоржини ростуть над шляхом у вічність* (Ті, що народжуються...)

Концептуальні аспекти, що характеризують образні парадигми часу в поетичному дискурсі Ліни Костенко, це об'єктивність, відносність, рух загалом збігаються із загальнономовним утіленням прикмет аналізованого ментального конструкту.

Концептуальний аспект **об'єктивність часу** поетеса виражає безапеляційно: *Час не ваша власність* (Шалені темпи). В іншій поезії для втілення цієї думки автор вдається до семантичного розщеплення слова майбутнє: *Але майбутнє тому і майбутнє, що має бути, що б не було!* (Майбутні злочинці).

Ліна Костенко неодноразово наголошує на **відносності часу** як одному з його концептуальних аспектів. Щоб підкреслити суб'єктивне сприйняття цієї прикмети часу поетеса залучає суб'єктивно-модальні одиниці, предикат *здалося*, а також займенниково-прийменникову конструкцію **для нас** на позначення індивідуального бачення темпоральних реалій об'єктивної дійсності: *Мабуть, ще людство дуже молоде, бо скільки б ми не загинали пальці, – ХХ вік* (Мабуть, ще людство дуже молоде); *Та, може, мені здалося – а час не все переміг* (Погасли кострища стоянок); ... **для нас** «*учора*» вже було «*давно*» (Фото у далекий вирій).

До традиційної характеристики часу як ментального утворення належить концептуальний аспект руху. У світобаченні Ліни Костенко *час* має «*шалені темпи*». В іншому творі поетеса вдається до метафоричного вислову: *«Пролітають над нами віки»* (На конвертики хат...). У лексико-семантичній групі на позначення руху часу звичними стали слова **йти** та **минати**, проте Ліна Костенко вибудовує на їхній основі якісно новий за філософським наповненням вислів: *«... усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки»* (Сосновий ліс перебирає струни). Поетеса акцентує на значущості багатьох подій, які віддалившись від нас у часі, не втрачають своєї важливості, свого впливу на долі людей, поколінь, народів.

Усталене вживання в загальнономовній практиці окремих вербальних експлікаторів (єгипетські піраміди, сфінкс, годинник тощо) у зв'язку з концептом *час* сформувало в їхньому семантичному спектрі компонент символічності. Когнітивний пошук Ліною Костенко нових вербальних символів концептуальних аспектів часу зумовив символізацію в індивідуально-авторській мовній картині світу поетеси назв об'єктів Усесвіту (місяця, сонця), прадавніх витворів людського генія – таких, як рафаелівська Мадонна, кам'яні

пам'ятки скіфської культури, персонажі слов'янської й античної міфології, древні могили: *Даруй мені над шляхом тополним важкого сонця древно булаву* (Моя любове); *...рафаелівська Мадонна у вічі дивиться вікам* (Вже почалось, мабуть, майбутнє); *...сидить бабуся, як Деметра* (Люблю чернігівську дорогу); *Там досі моляться Стрибогу високі в сонці ясени* (Люблю чернігівську дорогу); *Ти скіфська баба, кам'яна незграба... , а ти стара як світ* (Скіфська баба); *...у тій долині, що аж ген за пісками плавить небосхил, царі, поети і легенди лягли в шість ярусів могил* (Місто Ур).

Висновки. Лінгвокогнітивний аналіз концепту *час* у художньому дискурсі Ліни Костенко дозволяє нам дійти висновку, що цей ментально-вербальний конструкт у світобаченні поетеси набуває нетрадиційних, виразно образних ознак, виявів, зокрема в концептуальних аспектах об'єктивності, відносності, руху.

Художня картина світу, створена Ліною Костенко, наповнена концептуальними аспектами мовно-ментального конструкту *час*, відмінними від тих, що побутують у традиційному світобаченні.

Перспективи подальших наукових розвідок. Спостереження за вербальним утіленням концепту *час* лише на матеріалі окремої частини поетичного дискурсу Ліни Костенко, прогнозують широку перспективу відкриттів нових, авторських, концептуальних аспектів, що, поза всяким сумнівом, збагачують зміст цього фрагмента концептуальної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєва О. В. Новые подходы к изучению частей речи / О. В. Афанасьєва // Языковая категоризация (часть речи, словообразование, теория номинации). – Москва, 1997. – С. 6–10.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1996. – 104 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : монографія / Віталій Кононенко. – Київ; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Павиленис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – Москва : Мысль, 1983. – 286 с.
7. Полюжин М. М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології : збірник наукових праць. – Ужгород : Ліра, 2005. – С. 5–19.
8. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

ДЖЕРЕЛА

Костенко Л. В. Вибране. / Л. В. Костенко. – Київ : Дніпро, 1989. – 559 с.

Павлушенко О. Вербальная экспликация концепта время в авторской картине мира Лины Костенко.

В статье проанализировано вербальное выражение концепта «время» в художественной картине мира, созданной украинской поэтессой Линой Костенко. Выявлено ряд индивидуально-авторских концептуальных аспектов, ставших результатом восприятия отдельной личностью фрагмента объективной действительности и расширили не только семантический объем титульных номинаций этого фрагмента, но и обогатили смысл изучаемого концепта как ментального образования новыми образными характеристиками, отличающимися оригинальностью на фоне традиционного мировоззрения.

Ключевые слова: концепт, концептуальный аспект, вербальная объективация концепта, языковая картина мира.

Abstract

Pavlushenko O. The verbal explication of the concept of time in the Lina Kostenko's literary picture of the world.

Introduction. At the turn of the 20th – 21st centuries Ukrainian linguistics confidently returned to somehow neglected aspects of the study of linguistic matter in connection with the thinking, in particular, cognitive, and mental activity of a man as an individual and representative of a certain ethnic community.

Purpose. The aim of the research is to analyse the verbal objectification of the concept of time in the literary picture of the world of Lina Kostenko, who is the Ukrainian poetess, known not only in the Motherland, but also in the world through her ingenious works, an original figurative reflection of the objective reality by means of the artistic word.

Results. In the course of the analysis the individual conceptual aspects of the author, which became the result of perceiving a fragment of extra-ordinary reality by the individual personality, were discovered, the semantic volume of words as titular nominations of the fragment was expanded, and the content of the investigated concept as a linguistic-mental formation with new figurative characteristics was enriched.

Originality. The proposed article is a partial attempt to analyze the Lina Kostenko's poetic picture of the world, which is an extraordinary phenomenon of the national-language artistic discourse, in a linguistic and conceptual way.

Conclusion. The linguo-cognitive analysis of the concept «time» in the artistic discourse of Lina Kostenko helps us to make a conclusion that this mental and verbal construct acquires non-traditional, distinctly figurative signs, manifestations, in particular, in the conceptual aspects of objectivity, relativity and movement in the worldview of the poetess.

Key words: concept, conceptual aspect, verbal objectification of the concept, literary picture of the world.

References

1. Afanaseva O. V. Novye podkhody k yzucheniyu chastei rechy / O. V. Afanaseva // Yazykovaia katehoryzatsyia (chast rechy, slovoobrazovanye, teoriya nomynatsyy). – Moskva, 1997. – S. 6–10.
2. Babushkyn A. P. Typy kontseptov v leksyko-frazeolohycheskoi semantike yazyka / A. P. Babushkyn – Voronezh : Yzd-vo VHU, 1996. – 104 s.
3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. – Kyiv ; Irpin : VTF «Perun», 2005. – 1728 s.
4. Kononenko V. Kontsepty ukrainskoho dyskursu : monohrafiia / Vitalii Kononenko. – Kyiv; Ivano-Frankivsk, 2004. – 248 s.

5. Kubriakova E. S. Yazyk y znanye: na puty polucheniya znanyi o yazyke. Chasty rechy s kohnytyvnoi tochky zreniia. Rol yazyka v poznanny myra. – Moskva : Yazyky slavianskoi kultury, 2004. – 560 s.

6. Pavlyenys R. Y. Problema smysla: sovremennyi lohyko-fylosofskiy analiz yazyka / R. Y. Pavlyenys. – Moskva : Mysl, 1983. – 286 s.

7. Poliuzhyn M. M. Kontseptualna systema yak bazove poniattia kohnytyvnoi semantyky y teorii movnoi osobystosti / M. M. Poliuzhyn // Problemy romano-hermanskoi filolohii. Zbirnyk naukovykh prats. Uzhhorod: Lira, 2005. – S. 5–19.

8. Prykhodko A. M. Kontsepty i kontseptosystemy / A. M. Prykhodko. – Zaporizhzhia : Premier, 2008. – 332 s.

9. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia / O. O. Selivanova. – Poltava : Dovkillia, 2006. – 716 s.

Dzherela

Kostenko L. V. Vybrane / L. V. Kostenko. – Kyiv : Dnipro, 1989. – 559 s.